

Kaip išlieka demokratija

Vaidutis Laurėnas

Klaipėdos universitetas

University of Klaipėda

vaidutis.laurenas@ku.lt

Santrauka. Demokratijos išlikimo motyvas iškyla teiginių apie demokratijos krizę ar net žlugimą kontekste. Straipsnyje teigiama, kad nėra priežasčių priešpriešinti dvi demokratijos būklės apibūdinimo tendencijas – iššūkių gausos ir atsparumo iššūkiams. Jeigu teigiama, kad demokratija išlieka, dar nereiškia, kad ji nepatiria sunkumų, beje, dažniausiai pačios susikurtų. Savotiškas „užburtas ratas“ – kuo daugiau pasiekia, kuo liberalesnė demokratija, tuo daugiau iššūkių, ypač vidinių, patiria. Demokratija demokratijai nelygu – įsitvirtinusios arba atsparios demokratijos, susidūrusios su iššūkiais, išlieka, o sužlungta tos demokratijos, kurios niekada nebuvo įsitvirtinusios, greičiausiai atsitiktinės ir laikinos ar net išorinių jėgų inspiruotos. Straipsnyje pabrėžiama, kad demokratija išlieka ar net atsikuria po žlugimo dėl dviejų pagrindinių aplinkybių. Pirmiausia todėl, kad net ją kritikuodami dėl neišspręstų problemų gyventojai ir opozicijos politikai išlieka demokratinio valstybės valdymo šalininkais, o politiniams elitams demokratija yra saugus valdymo būdas. Demokratija išlieka, kol ji naudinga žmonėms, kol yra ir bus demokratijai palankių, demokratine savitvarda pasižyminčių žmonių. Antra aplinkybė yra ta, kad tai, kas dabar dažnai vadinama demokratijos krize ar net žlugimu, yra demokratijos sustojimas prie savo pačios kuriamų ribų-prieštaravimų. Sykiu straipsnyje dėstoma, kad demokratijos, spręsdamos savo problemas, transformuojasi, įgauna postdemokratijos ir neodemokratijos formas, be kita ko, išmokdamos veikti neprarasdamos savo esmės esant nekonvencinio protesto protrūkiams – radikaliai reakcijai į demokratijos neišspręstas problemas, veikti su demokratijos aplinkoje iškilusiais autoritariškai nusiteikusiais politiniais lyderiais ir radikaliomis politinėmis jėgomis, taip pat ribodamos savo liberalųjį komponentą. Taip pat svarstoma, kaip demokratija gali išlikti hibridiniuose politiniuose režimuose. Demokratija apskritai, kaip ir viskas šiame perdėm kūrybiškame (perkuriančiame) pasaulyje, negali nesikeisti.

Reikšminiai žodžiai: demokratija, demokratijos ribos, demokratinė savitvarda, demokratijos transformacija, demokratizacija, dedemokratizacija, hibridinis politinis režimas, įsitvirtinusi (konsoliduota, atspari, tampri) demokratija, postdemokratija.

How Democracies Live

Abstract. The motif of the survival of democracies arises in the context of claims about the crisis or even collapse of democracy. The article argues that there is no reason to juxtapose the two trends of describing the state of democracies and that of the abundance of challenges and their resilience to those challenges. To say that a democracy endures does not mean that it is not facing difficulties, most of which are of its own making. It is a kind of vicious circle: the more a democracy achieves and the more liberal it becomes, the more challenges it faces, especially internal ones. It also depends on the democracy. Established or resilient democracies survive when facing challenges, while democracies that have never taken root, have been most likely accidental and temporary or even prompted by external forces, collapse. Regrets are being expressed for failed democracies that should never have existed in the

Received: 23/10/2024. **Accepted:** 12/11/2024.

Copyright © 2024 Vaidutis Laurėnas. Published by the [Martynas Mažvydas National Library of Lithuania](#). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

first place. In general, it is important in democracy studies to distinguish between democracies that are deep-rooted, aspiring to establishment, or coming into being, and those that are fading away, or failing (collapsing).

Democracies survive or even recover because of two circumstances. First, even if they are criticized for unresolved problems, the population and politicians remain committed to democratic governance, and for political elites, democracy is a safe way of governing. Democracy goes on as long as it benefits the people, as long as there are and will be pro-democracy people with democratic self-restraint. The second consideration concerns what is now often called the crisis or even the collapse of democracy, when democracy stops at its own limits. For example, democratic elections are problematic, because electoral cycles do not allow for focusing on long-term problems and solving them efficiently. The pursuit of the voters' favor means postponing some of the unpopular and painful solutions. Finally, *electoral competition reinforces the fragmentation of societies, destroys their unity and weakens their sense of common purpose, and some of the elected representatives selfishly interpret the interests of the voters who delegated them*. Nevertheless, the article argues that democracies are transforming, taking the forms of post-democracy and neo-democracy in the process of solving their own problems. It includes learning how to operate without losing their essence in the face of unconventional protest—radical reactions to democracy's unresolved problems, and how to deal with the emergence of authoritarian political leaders in a democratic environment and radical political forces, even if these forces are winning in a democracy and restrict the liberal component of democracy. Democracy, in general, like everything else in this over-creative/redefining world, cannot remain the same.

Even if democracy is destined not to resolve its own internal contradictions, this does not mean that it will inevitably be replaced by an authoritarian regime. As a result of more external challenges, the tendencies of democratization may persist in a new form of political governance, that is, hybrid political regimes, which would be characterized not by the denial of democratization and de-democratization and, ultimately, the undisputable establishment of one of them, but by the pursuit of the simultaneity, one-directionality, and one-dimensionality of the democratization and de-democratization processes, measured in the same indicators of improved political governance.

Since I formulate the main points of this article at the intersection of two dominant paradigms in democracy studies: democracy as the best form of political governance in principle but one that has not yet fully used its advantages in practice, and the crisis of democracy, which threatens to turn democracy into a fundamentally undemocratic regime, more systematic research is needed.

Keywords: democracy, democratic self-possession, democratization, de-democratization, embedded (consolidation, resistance, resilience) democracy, limits of democracy, post-democracy, transformation of democracy.

Įvadas

Demokratijos moksliniuose tyrimuose 21 a. pirmajame dešimtmetyje ėmė klostytis paradigminė nuostata, anot kurios, demokratija patiria krizę ir traukiasi. Buvo, o ir tebėra „rikiuojama“ daugybė demokratijos praradimų apibūdinimų: erozija, krizė, recesija, susitraukimas, žlugimas ir net mirtis. Tai tapo tikra kontroversija demokratizacijos „trečiosios bangos“ paradigmai. Netgi pasitelkiama „autokratizacijos bangos“ metafora. Bet kai apgailestaujama dėl žlugusios demokratijos Nigerijoje, Pakistane ar Tailande, kai tikimasi daugiau demokratijos Turkijoje ar stebimasi demokratijos svyravimais Lotynų Amerikoje, prasminga klausti net ne to, kodėl taip atsitinka, o kaip demokratinis politinis valdymas ten galėjo atsirasti, juolab įsitvirtinti? Nuodugniau atsakant į šį klausimą, tenka abejoti, ar tikrai reikalą turime su „autokratizacijos banga“, ar tiesiog su atsitiktinėmis demokratijomis. Apskritai, atskirų demokratijų žlugimas nėra taisyklės patvirtinimas, tai – išimtis.

Sykiu ilgainiui ėmė telktis moksliniai tyrimai, analizuojantys demokratijos atsparumą, jos lankstumą ir gebėjimą ne tik prisitaikyti, bet ir naudingai palenkti aplinkybes, net kai, anot S. Levitskio ir D. Ziblato, „tolti nuo demokratijos šiais laikais pradėdama prie balsavimo urnų“¹. Rikiuojama ir kita – demokratijos išlikimo apibūdinimų eilė: atsparumas, lankstumas, tamprumas, negrižtamumas.

¹ Levitsky, S.; Ziblatt, D. *Kaip miršta demokratijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2019.

Straipsnio tikslas – dėstyti argumentus demokratijos (kaip politinio valstybės valdymo formos, kurios turinys priklauso ir nuo visuomenės palankumo demokratinėms, taip pat ir liberalioms vertybėms) išgyvenimui vis didėjančių iššūkių aplinkoje pagrįsti.

1. Metodologija

Metodologiškai straipsnis remiasi trimis nuostatomis. Pirma, demokratija nežlunga, juolab nemiršta, ji turi daug priežasčių gyventi. „Varpai skamba“ ne demokratijoms, ypač įsitvirtinusioms. O pavojai šiame sparčios kaitos, nestabilumo, netikrumo ir abejojimo pasaulyje graso visiems ir viskam. Demokratinis politinis valstybės valdymas, kaip ir visa žmonių perdėm kūrybinga-pertvarkanti veikla, negali nesikeisti. Bet kaip ir kitais pastovios ir sparčios, todėl ne mažiau rizikingos kaitos atvejais, demokratinio politinio valstybės valdymo tobulinimo pastangų rezultatai ir jų padariniai neretai tampa nelaukti ir netikėti. Tačiau tai dar nėra vienos ar kitos demokratijos negrįžtamo žlugimo priežastis. Svarbu ne priešpriešinti, ne perskirti, o analizuoti drauge dvi, dažnai tarpusavyje susijusias, demokratijų būklės apibūdinimo tendencijas – iššūkių gausos ir atsparumo iššūkiams. Jeigu teigiame, kad demokratijos išlieka, dar nereikia, kad jos nepatiria sunkumų, beje, dažnai pačių susikurtų. Savotiškas „užburtas ratas“ – kuo demokratija daugiau pasiekia, kuo ji liberalesnė, atviresnė visoms pliuralizmo raiškoms, tuo daugiau iššūkių, ypač vidinių, patiria². Tai patvirtina dešinysis ir kairysis radikalizmas demokratijose.

Tyrinėjant realiai veikiančią demokratiją neįmanoma apeiti gausiai paplitusių teiginių apie jos krizę. Krizės terminas asocijuojasi, viena vertus, su veiksmais krizei įveikti, antra vertus – su sistemos žlugimu. Krizė negali būti be pabaigos: arba įvyksta sistemos transformacija (reforma), arba sistema žlunga. Straipsnyje palaikoma W. Merkelio³ nuomonė, kad demokratijos krizė daugiau eskaluojama, nei tinkamai apibrėžiama. Bendrąja prasme krizė yra toks sistemos vidinių prieštaravimų susikaupimas, kai jos reformuoti nebegalima. W. Merkelis teigia, kad demokratijos krizė yra demokratijos vidinių disfunkcijų ilgalaikis kaupimasis, o ne išorinio poveikio jai rezultatas. Pateikiamas K. Marxo kapitalizmo krizės sampratos pavyzdys – jokios išeities iš kapitalizmo krizės, nes kapitalizmas pats generuoja savo žlugimą. Demokratijos atžvilgiu W. Merkelis užduoda du klausimus. 1. Ar galima kapitalizmo kolapso teoriją taikyti demokratijai? Jeigu taip, tuomet tai reikštų demokratijos pasukimo hibridinio režimo ar net autokratinio režimo link teigimą. 2. Ar demokratijos krizė yra jos pačios raidos padarinys? Anot W. Merkelio, apie demokratijos krizę ir žlugimą galima kalbėti tuo atveju, jeigu ji pati generuotų savo sisteminės pusiausvyros pažeidimą. Demokratija negali būti nuolatinės krizės būsenos – arba žlunga, arba transformuojasi į naują formą. Svarbu numatyti, pirmu atveju, kuo bus pakeista žlugusi sistema, antru atveju – kokie bus jos transformacijos rezultatai. Nors W. Merkelis įsitikinęs, kad turtingoms ir ilgalaikėms demokratijoms žlugimas negresia, ir vėlesnėse savo publikacijose plėtoja demokratijos atsparumo teorizavimą⁴, žinome, kad visos žmonių sukurtos sistemos turi pabaigą, žinoma, prieš tai ne kartą transformuojamos-reformuojamos. W. Merkelis ir A. Lührmann išskiria tris demokratijos reakcijas į išylančias problemas: 1) atsilikimas be pokyčių; 2) prisitaikymas prie aplinkybių per vidinius pokyčius; 3) atsigavimas po laikino atsitraukimo neprarandant savo režimo ir jį sudarančių pagrindinių institucijų, organizacijų ir procesų demokratinio pobūdžio⁵. Demokratijos išlikimo požiūriu veiksmingiausia laikytina antroji reakcija.

² Merkel, W. Is there a crisis of democracy? Can we answer the question? Pranešimas konferencijoje *Annual Meeting of the American Political Science Association*, 2013 m. rugpjūčio 29–rugsėjo 1 d. Prieiga: https://www.researchgate.net/publication/269906448_Is_there_a_crisis_of_democracy_Can_we_answer_the_questin; Carothers, Thomas. Is Democracy the Problem? *American Interest*, 2019 m. sausio 16 d. Prieiga: <https://carnegeendowment.org/2019/01/16/is-democracy-problem-pub-78137>.

³ Merkel, W. Is There a Crisis of Democracy? *Democratic Theory*. Vol. 1, Issue 2, Winter 2014, p. 17–18. Prieiga: https://projects.iq.harvard.edu/files/mobilized_contention/files/democratic_theory_merkel_2014.pdf.

⁴ Merkel, W.; Lührmann, A. Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges. *Democratization*, 2021, Vol. 28, Issue 5, p. 869–884; *Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges*, eds. A. Lührmann, W. Merkel. London, New York: Routledge, 2023.

⁵ Merkel, W.; Lührmann, A. *Ibidem*.

Būtina įvertinti ir tai, kad dalis demokratijos krizę tiesiog eskaluojančių tyrimų vadovaujasi ne tiek demokratijos krizės apibūdinimu, kiek realiai veikiančios demokratijos ir jos teorinių, idealių modelių skirtimi⁶. Tokia skirtis iš tikrųjų gali byloti apie bauginančią demokratijos padėtį. Faktas yra tas, kad realiame pasaulyje demokratijos nėra visiškai demokratiškos, tam tikrais atvejais nutolusios nuo demokratijos kriterijų. R. Dahlis pažymėjo, kad net poliarchijos – daugumos demokratijos – „yra toli gražu nuo to, ko reikalauja demokratijos kriterijai“, o „[p]oliarchija II gali būti interpretuojama kaip prižiūrėtojų kvalifikacijos suderinimas su liaudišku demosuverenitetu“⁷. Dabarties demokratijos dažnai kritikuojamos būtent už didėjančią nutolimą nuo demokratijos kriterijų.

Antra. Anot R. Dahlio,

„[n]eturėtų stebinti, kad vos trečdalis pasaulio šalių yra valdomos poliarchiškai. Kita vertus, būtų keista, jei ši proporcija labai pasikeistų per ateinančius dvidešimt metų. Tačiau atrodo, kad demokratijos idėja liks labai patraukli nedemokratiškos šalių žmonėms, ir jeigu (arba: tuo mastu, kuriuo) šiose šalyse atsirastų modernių, dinamiškų ir pliuralistiškesnių visuomenių, jų autoritarinės valdžios vis sunkiau galės priešintis didesnės demokratijos siekiams“⁸.

Nors R. Dahlis šį teiginį suformulavo nepriklausomai nuo 1989 m. prasidėjusios postkomunistinės transformacijos, tas teiginys nepraranda aktualumo ir 2024 m. negalėtume jo paneigti. Įsigalėjusiomis (konsoliduotomis, atspariomis, glaudžiomis) demokratijomis vadintinos beveik 30 šalių: Airija, Australija, Austrija, Belgija, Danija, Graikija, Islandija, Ispanija, Italija, Japonija, Jungtinės Amerikos Valstijos, Jungtinė Karalystė, Kanada, Kipras, Kosta Rika, Liuksemburgas, Malta, Naujoji Zelandija, Nyderlandai, Norvegija, Pietų Korėja, Portugalija, Prancūzija, Suomija, Švedija, Šveicarija, Taivanas, Vokietija⁹. O dar maždaug tiek ar šiek tiek daugiau demokratijų, įprastai vadinamų defektinėmis, siekia įsigalėti, dalis jų balansuoja ant žlugimo ribos ar net žlunga, dalis vėliau atsikuria. Rinkiminių demokratijų prieiga, siekiant parodyti pasaulinę demokratijos pergalę, tikriausiai susikompromitavo. Abejotina yra dviejų ar keturių reversų – dviejų ar keturių kartų demokratinio taikaus valdžios perdavimo po rinkimų kaip demokratijos įsitvirtinimo prieiga. Patikimiau spręsti apie demokratijos absoliutų įsigalėjimą remiantis šalies gyventojų kartų kaitos prieiga, kai demokratijos sąlygomis subręsta ir aktyviai veikia bent dvi, o dar patikimiau – trys kartos. Taip atkreipiamas dėmesys, kad politinė demokratija įsitvirtina išaugdama iš atitinkamos – pliuralistinės, demokratijos vertybėms palankios visuomenės. Dabar gailimasi žlugusių demokratijų, kurių iš tikrųjų kol kas nėra neturėjo būti. Apskritai straipsnyje vadovaujamosi perskyra tarp įsitvirtinusių, siekiančių įsitvirtinti arba ateinančių ir nueinančių arba žlungančių (žlugusių) demokratijų.

Straipsnyje, vertinant demokratijų raidą, netiesiogiai atsižvelgiama ir į kitą R. Dahlio išvalgą apie tai, kad:

„[d]emokratui kyla pagunda pasaulį tvarkingai padalyti į demokratijas, kurios iš anksto laikomos geromis, ir nedemokratijas, kurios laikomos blogomis. Tačiau toks manichėjiškas pasaulio padalijimas yra moraliai nepakankamas, empiriškai klaidinantis ir politiškai neprotingas. <...> Demokratijos šalių piliečiams būtų išmintinga pripažinti, kad įžvelgiamoje ateityje daug (jeigu ne dauguma) pasaulio šalių nebus demokratiškos. Nepaprasta nedemokratiškos šalių režimų įvairovė reikalauja skirtingų empirinių bei moralinių vertinimų ir tvirto „ne“ manichėjiškam dualizmui“¹⁰.

⁶ Plačiau Merkel, W. (ed.). *Demokratie und Krise: Zum schwierigen Verhältnis von Theorie und Empirie*. Wiesbaden: Springer, 2015.

⁷ Dahl, R. *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Amžius, 1994, p. 237, 446.

⁸ Ibidem, p. 350.

⁹ Šis konsoliduotų demokratijų sąrašas daugiausia sutampa nelygu metai (2023 m. išskyrus Belgiją, Italiją, JAV, Kiprą, Mauricijų, Portugaliją, Taivaną, Urugvajų) su *The Economist Intelligence Unit (EIU)* skelbiamu pilnutinių demokratijų sąrašu. Sąrašų nesutapimo priežastis – EIU fiksuojamas momentinis konkrečių metų demokratijos indeksas. Pvz., Belgija, Italija, JAV, Kipras ir Portugalija 2023 m. priskirtos defektinėms demokratijoms.

¹⁰ Dahl, R. *Demokratija ir jos kritikai*, p. 419, 421.

Šiuos R. Dahlio teiginius verta vadinti saugančiais nuo perdėtų pasaulio demokratizacijos iliuzijų, juolab nuo demokratijos eksporto. Tad „istorijos pabaigos“ arba liberalios demokratijos, kaip tobuliausios valstybės valdymo formos, visuotinis neišvengiamumas dar nėra akivaizdus.

Trečia. Anot M. Castello:

„[n]ors dauguma žmonių neįžvelgia jokios alternatyvos demokratijai kaip valdymo formai, vis daugiau piliečių pradeda manyti, kad demokratija nepadeda jiems susidoroti su kasdienio gyvenimo sunkumais. <...> [p]asekmė – ne žmonių pasitraukimas iš politinės arenos apskritai, o simbolinės politikos, vienai konkrečiai problemai spręsti skirtų mobilizacijų, lokalizmo, referendumų ir – visų svarbiausia – ad hoc paramos suasmenintam vadovavimui įsismelkimas į politinę sistemą“¹¹.

Toks politinis telkiamasis apibūdinamas kaip nevalstybinė ir nepartinė politika. Piliečiai pradeda veikti santalkose „kitapus vyraujančios politinės sistemos“, nepolitiniams, t. y., pasitelkiant anglų kalbą, ne *politics*, bet *policy* uždaviniams spręsti¹².

Tyrimo metodų rinkinį sudaro mokslinės literatūros analizė, „The Economist Intelligence Unit’s“ demokratijos indekso duomenų analizė, taip pat pasitelktas lyginamasis metodas.

2. Ne demokratijos žlugimas, o jos sustojimas-transformacija ant savo galimybių ribos

Paprastai iš demokratijos tikimasi daugiau, negu ji gali. Demokratija turi savo galimybių ribas arba permanentines problemas, kurių išspręsti negali neprarasdama savo esmės. Demokratijos ribos-prieštaravimai yra dviejų tipų: 1) nuo demokratijos nepriklausančios ribos-prieštaravimai: karo arba ypatingoji padėtis, ekstremaliosios situacijos, terorizmas; 2) demokratijos pačios sukuriamos ribos-prieštaravimai. Čia išvardysime T. Carotherso suformuotą demokratijos susikuriamų prieštaravimų sąrašą: 1) rinkimų ciklai, neleidžiantys sutelkti dėmesio į ilgalaikes problemas ir jų efektyviai spręsti; 2) rinkėjų palankumo rinkimuose vaikymasis, atidėliojant nepopuliarius, skausmingus sprendimus, kurių nauda visuomenei atsiskleidžia vėliau; 3) politinių elitų grobuoniškumas, pasiekiantis korupcijos lygį; 4) rinkiminė konkurencija, sustiprinanti visuomenės susiskaldymą, griauanti jos vienybę ir silpninanti bendro tikslo jausmą; 5) pasiklojimas paprasto rinkėjo gebėjimu išrinkti lyderius ir vertinti jų politinę veiklą, nenumanant rinkėjų neracionalumo, neinformuotumo, populizmo ir pan.¹³ Toks sąrašas, žinoma, nėra baigtinis, o ir reikalingas papildomo paaiškinimo.

Demokratijos susikuriamų ir ją ribojančių prieštaravimų sąrašą verta papildyti menkstančio konvencinio politinio dalyvavimo problema. Bet ar galimas masiškesnis politinis dalyvavimas? Masiškesnio dalyvavimo politikoje klausimu optimizmu nepasižymi ir R. Dahlis: „[N]ors informuotas ir plačiai dalyvaujantis *demas* būtų pageidautinas, esu įsitikinęs, kad nepaprasto viešosios politikos sudėtingumo sąlygomis toks tikslas išeina už žmogaus galimybių ribų.“¹⁴ Tai būtų, anot R. Dahlio, vizija tokios valstybės, kurios nariai traktuoja vienas kitą kaip politiškai lygius, kolektyviai suverenius ir turinčius visus tuos sugebėjimus, išteklius ir institutus, reikalingus tam, kad jie galėtų valdytis patys. Tokiame kontekste aktualus tampa klausimas, ar kylantis nekonvencinis protestas gali tapti valdančiųjų kontrolės mechanizmu?

Svarstyтина, ar demokratijos riba netaps tai, kas dabar vadinama postaugimu. Be to, kad įsitvirtinusios demokratijos yra ilgalaikės, jos yra ir turtingos. Neaišku, kas atsitiks su demokratinėmis vertybėmis turtingose šalyse kartos, kurios tėvai vis masiškiau teigia, kad jų vaikai gyvens blogiau už juos.

¹¹ Castells, M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra*. II tomas. Tapatumo galia. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006, p. 391.

¹² Plačiau Castells, M. *Ibidem*, p. 393–395.

¹³ Carothers, T. Is Democracy the Problem? *American Interest*, January 16, 2019. Prieiga: <https://carnegieendowment.org/2019/01/16/is-democracy-problem-pub-78137>.

¹⁴ Dahl, R. *Demokratija ir jos kritikai*, p. 450.

Sykiu pabrėžtina, kad turtingųjų šalių ekonomika pastaruosius 50 metų neįtikėtinai periodiškai dažnai patiria krizių.

Papildomai paaiškinti reikėtų bent du dalykus. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į demokratijos ir liberalizmo prieštaringą ryšį, kuris yra kintantis, žinoma, nelygu, kurioje valstybėje. Dabartinę demokratijos ir liberalizmo ryšį reikšmingai veikia naujai susiklosčiusios, ekstremalioomis vadintinos aplinkybės: klimato kaita, pandemijos pobūdžio reiškiniai, skaitmeninių technologijų taikymas masiškai kontroliuojant ar net selektyviai sekant gyventojus dėl jų pačių saugumo, kibernetiniai išpuoliai. Tokioje aplinkoje demokratijos pasikeitimai dažnai susiję su jos liberalaus komponento ribojimu.

Antras papildomo paaiškinimo reikalingas dalykas yra tas, kas pirmiau pavadinta politinių elitų grobuoniškumu. Iš tikrųjų tai yra atstovaujamosios demokratijos „tamsioji pusė“, netapati tik politikų korumpuotumo galimybei. „Tamsus“ reikalas yra atstovų delegavimas tiek demokratinės daugumos (ne)susidarymo aspektu, tiek perduodamų įgaliojimų konkretumo aspektu. Teoriniuose konstruktuose galima išvelgti tris demokratinės daugumos probleminės situacijos sprendimo tendencijas. Vieni, teigiantys absenteizmo laikinumą, tebesiekia „nuvartyti“ piliečius į tradicinius rinkimus ir taip išgelbėti atstovaujamosios demokratijos teoriją; kiti – demokratinės daugumos reikalavimus minimizuoja iki dalyvaujančiųjų rinkimuose daugumos ir todėl ramiai stebi, kaip visuomenės daugumos išrinktus valdančiuosius keičia visuomenės mažumos išrinkti valdantieji; treči – nesitikėdami absenteizmo sumažėjimo, ieško, kuo ir kaip papildyti piliečių valios raiškos kiekybinio formalizavimo tradicinę technologiją – rinkimus, kad demokratinis valdymas nenunyktų dėl didėjančio absenteizmo ir su tuo susijusios delegitimacijos. Reikia pripažinti, kad vyrauja „supaprastintos demokratijos“ pažiūros, grindžiamos politinio valdymo redukcija į rinkimų daugumą.

Ne mažiau „tamsus“ yra reikalas, į kurį dėmesį dar 1983 metais atkreipė P. Bourdieu: „Kai delegavimo aktą atlieka vienas žmogus kitam žmogui, viskas lyg ir aišku. Bet kai vienam asmeniui suteikiami daugybės asmenų įgaliojimai, jis gali gauti įgaliojimus, kurie kiekvieno iš pasitikėjusiųjų atžvilgiu tampa transcendentiniai.“¹⁵ Ir jau visiškai „tamsiu“ reikalu delegavimas tampa tada, kai piliečių išrinktieji atstovai sutapatina piliečių atstovavimą su piliečių interesais. P. Bourdieu taip pat priklauso įžvalga, kad įgaliojimo atstovo interesai neretai tiesiog sutampa su įgaliojimus perdavusių piliečių interesais, ir tai net nesukelia jiems susirūpinimo, kad įgaliojotasis atstovas, veikdamas jų vardu, pirmiausia rūpinasi savaisiais interesais¹⁶.

Demokratijos ribų ir galimos krizės kontekste aktuali Ch. Tilly diskusija su R. Dahliu. Žinome, kad R. Dahlis išskyrė septynias būtinas demokratijai institucijas: renkami pareigūnai; laisvi, sąžiningi ir dažni (reguliarūs) rinkimai; priskirianti balso teisė; teisė balotiruotis; žodžio laisvė; alternatyvi informacija; asociacinė laisvė¹⁷. Mažiau kreipiamas dėmesys į tai, kad, anot R. Dahlio, valdžia laikytina demokratine, kai egzistuoja visos išvardytos institucijos. Vadinas, bent vienos institucijos nebuvimas ne tik graso demokratijai, bet politinis režimas tampa nedemokratinis. Ch. Tilly su tuo nesutiko ir suformulavo teiginį, kad R. Dahlio kategoriškumas tinkamas trumpalaikiam kasmečiam politinio režimo apibūdinimui, bet netinka ilgalaikiams procesams apibūdinti. Geriau pasitelkti demokratinio politinio režimo apibūdinimo platesnį ir lankstesnį spektrą – demokratizacijos ir dedemokratizacijos kriterijus, kai neakcentuojamas visų demokratijos institucijų vienalaikis veikimas¹⁸. Papildomai atkreipkime dėmesį į tai, kad Ch. Tilly, matydamas, jog veik kiekvienoje valstybėje galima aptikti nors ir menkiausią, bent vieno demokratijos požymio raišką, pasirinko ne autokratizacijos ir deautokratizacijos spektrą. Ch. Tilly, nustatydamas politinio režimo demokratinį ar nedemokratinį pobūdį, apibūdindamas politinio režimo demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesus, pasitelkė tokius indikatorius-pokyčius: (I) tarpasmeninių pasitikėjimo tinklų (pavyzdžiui, giminės, religinės bendruomenės ar verslo korporacijos) ryšio su politika stiprėjimas

¹⁵ Bourdieu, P. *Sociologija politiki*. Moskva: Socio-Logos, 1993, p. 233–234.

¹⁶ Ibidem, p. 252–253.

¹⁷ Dahl, R. *Demokratija ir jos kritikai*, p. 226.

¹⁸ Tilly, Ch. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 8–11.

arba silpnėjimas; (II) didėjantis arba mažėjantis politikos atskyrimas (izoliavimas) nuo reikšmingų nelygybių (pavyzdžiui, genderinės, tautinės ir rasinės, religinės, klasinės), kurios reiškiasi kasdienybėje; (III) stambių autonominių valdžios centrų, ypač tų, kurie naudoja prievartos įrankius (pavyzdžiui, ginkluotų grupių, patrono – klientų tinklų, kariuomenių ir religinių organizacijų) autonomijos (savaranikiškumo) silpnėjimas arba stiprėjimas, dėl to padidėja arba sumažėja piliečių poveikis politikai, taip pat valstybės politinė kontrolė¹⁹. Čia stiprėjanti pasitikėjimo tinklų integracija, politikos atskyrimas nuo kategoriškos nelygybės ir autonominių valdžios centrų sunaikinimas reiškia demokratizaciją, priešingi procesai – dedemokratizaciją. Net mokslininkai, vartojantys demokratijos mirties metaforą, negalėtų pasakyti, kad įsitvirtinusioms demokratijoms graso dedemokratizacijos procesų įsivyravimas. Vadovaujantis Ch. Tilly demokratizacijos ir dedemokratizacijos kriterijais įsitvirtinusiame demokratijose vykstantys atskiri dedemokratizacijos procesai nevyrauja demokratizacijos procesų atžvilgiu. Bet tai jokių būdu nereiškia, kad įsitvirtinusioms demokratijoms nesikeičia.

3. Postdemokratija nesibaigė – ji tapo periodiška

Vienas galimų dabar realiai veikiančios demokratijos transformacijos variantų yra postdemokratija. Postdemokratijos konceptas moksliniame diskurse atsirado santykinai žemo politinio aktyvumo metu bei įsigalint neoliberalizmui²⁰. Postdemokratijos termino kilmė paprastai siejama su J. Rancière, ypač C. Crousho, vardais. Jie suformulavo vieną iš postdemokratijos sampratų:

„Postdemokratija yra profesionaliausiųjų valdžia. <...> Postdemokratija turi atsiseikinti su demu, paskelbti politiškai nesamu, jis atsidūręs tarp ekonominio būtinumo ir teisinio reguliavimo girnapusių.“²¹ „Postdemokratinė visuomenė ir toliau išlaikys visus demokratijos bruožus <...> Bet politikos energija ir gyvenimiška jėga sugrįš ten, kur buvo ikidemokratinėje epochoje – negausiam elitui ir turtingoms grupėms, susikoncentravusioms aplink valdžios centrus ir siekiančioms iš jų gauti privilegijas“²².

Teigta, kad politiniai eliti gali valdyti valstybę taip pat demokratiškai, kaip ir buvus daug atidesnei visuomenės kontrolei. Valstybės valdymas išliekant demokratijos institutams, bet be reikšmingesnės valdančiųjų kontrolės, pasirodė kone universalioji demokratijos išlikimo perspektyva.

Postdemokratijos teorizavimas ilgainiui prislopo pasirodžius publikacijoms, kurių bendras vardiklis – postdemokratija pasibaigė²³. Postdemokratijos pabaiga susieta su dideliu protesto judėjimų pakilimu ir jų fone paaugusiu konvencinio politinio dalyvavimo mastu. Bet tokius visuomenės aktyvumo protrūkius reikia vertinti atidžiai. Čia suformuluokime vieną iš tokio atidumo išvadų. Normaliu magą vadinti gyvenimą, taip pat ir politiką, kuri yra pačių visuomenės narių veiklos rezultatas, atitinkantis jų bendros gyvenimo lūkesčius ir galimybes. Tačiau gyvenimo normalumo siekiama individualios tapatybės vyravimo ir visuomenės fragmentacijos aplinkoje. Atskiras individas daugiau susitelkęs į save nei į visuomenę ir jos gyvenime dalyvauja vis diskretiškiau ir periodiškiau. Drauge, ir tai pabrėžtina, toks individas mano galįs spręsti apie visuomenės gyvenimo reikalus ir reikalauja politinio proceso atvirumo, t. y. demokratijos, savo nereguliariam dalyvavimui-bendravimui. Taigi, valdantieji naudojami visuomenės aktyvumo pauzėmis, kurių metu jiems niekas netrukdo valdyti būtent postdemokratiškai. Tačiau,

¹⁹ Ibidem, p. 23–24, 224.

²⁰ Plačiau Laurėnas, V. Kuri postdemokratija? In: *Gerovė ir saugumas XXI amžiuje: postdemokratijos kontekstai / Welfare and Security in 21st Century: Contexts of the Post-democracy*. Mokslo darbų rinktinė. Sudarytojai S. Šiliauskas, K. Šerpetis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018, p. 13–80. Plg. Šerpetis, K. Simuliacija kaip aukščiausia postdemokratijos stadija. *Interstudies humanitas*, 2009, Nr. 9, p. 24–46.

²¹ Rancière, J. *Das Unvernemen. Politik und Philosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2002, p. 35, 112.

²² Crouch, *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press, 2004, p. 6.

²³ Plg. Mullis, D. Das Ende der Postdemokratie, den Pessimismus überwinden. *PROKLA*. Verlag Westfälisches Dampfboot, Heft 188, 47. Jg. 2017, Nr. 3, 487–493. Prieiga: <https://www.prokla.de/index.php/PROKLA/article/view/74/61>.

pabrėžtina, ne visą laiką, o iki kito visuomenės politinio dalyvavimo, taip pat ir nekonvencinio protesto formomis, pakilimo.

4. Atsargus žvilgsnis į neodemokratiją

Kitas dabar veikiančios demokratijos transformacijos variantas yra neodemokratija. Demokratijos transformacijos kontekste aktualiai skamba K. von Beyme'o²⁴ neodemokratijos išvagos. Neodemokratijos terminija yra mažai tinkama demokratijos dabarčiai apibūdinti, tačiau K. von Beyme'o pastanga kurti normatyvinį neodemokratijos modelį jau dabar yra aktuali, nes K. von Beyme'as dešiniajame populizme, netapatindamas jo su dešiniuju ekstremizmu ir neonacionalizmu, išvelgia ne tik grėsmę, bet ir neodemokratijos galimybę; anot jo, didesnis pavojus yra mediakratija ir manipuliuojamas politinis dalyvavimas. K. von Beyme'as, matydamas tik neigiamą postdemokratijos pusę – veikimą be nors kiek didesnės visuomenės kontrolės, mano, kad radikalų populizmas įgalina postdemokratiją, įtraukiant dešiniuosius populistus į konstitucinę atstovavimo sistemą.

Kritiškai vertinant, iniciatyvos uždrausti kraštutines dešiniąsias partijas, pavyzdžiui, partiją „Alternatyva Vokietijai“ (*Alternative für Deutschland*, AfD), tikėtina, gali tik labiau radikalizuoti iki ekstremizmo lygio tokių partijų šalininkus. 20 a. 7–8 dešimtmečiais buvo pasielgta priešingai – suformuluota vadina moji „mažųjų partijų“ doktrina, kuri pirmiausia buvo pritaikyta Vakarų Europos komunistų partijoms, jų atstovus pakviečiant į koalicines vyriausybes, pavyzdžiui, Italijoje ir Prancūzijoje. Taip buvo stabdomas komunistų partijų radikalizavimas, susiformavo nuosaikesnis eurokomunistinis judėjimas. Austrijoje 2024 m. parlamento rinkimus laimėjusi kraštutinė dešinioji Austrijos laisvės partija (*Freiheitliche Partei Österreich*, FPÖ) surinko 29,2 proc. rinkėjų balsų), dalies rinkėjų yra laikoma normalia nacionalinės demokratinės politinės sistemos dalimi, nepaisant partijos lyderių tikrai radikalių pareiškimų. FPÖ yra dalyvavusi trijų Austrijos vyriausybių veikloje 1983–1986, 2000–2006, 2017–2019 m. Ar nustojo veikusi kuri nors demokratijos institucija Italijoje, kurios vyriausybei dabar vadovauja kraštutinės dešinės partijos Italijos broliai (*Fratelli d'Italia*)?

Tačiau bet kuriuo atveju su *neo* reikia elgtis atsargiai, nes teigiantys *neo* dažniausiai viliasi sugrįžimo į patobulintas pirmaprades būsenas – į marksizmą be proletariato diktatūros, į liberalizmą be reguliuojančios valstybės, į demokratiją su ribojamu liberalizmu. Neodemokratai bet kuria kaina siektų piliečių politinio dalyvavimo, jei net jų dalyvavimo lygybė išlieka abejotina. Bet faktas yra tas, kad nė vienas *neo* sugrįžimas neįvyko. 20 a. pabaigoje neoviltis pakeitė ne atgimimo – savotiško restauravimo, o pasitraukimo nuo tradicijų ir jų kritikos *post* konstrukcijose, kai *post* dažniausiai apibūdinama kaip „jau ne“ ir „dar ne“ situacija.

5. Demokratija gali išlikti hibridiniuose režimuose

Vis atpažįstamesne dabarties politikos savybe tampa savo tobulėjimo ieškojimas derinant demokratizacijos ir dedemokratizacijos (D–D) procesus kaip vienalaikius, vienakrypčius ir vienamačius, t. y. matuojamus tais pačiais tobulesnio politinio valstybės valdymo indikatoriais. Kaip kitaip paaiškinti vienalaikį parlamentarizmo, apskritai didesnio dalyvavimo politikoje akcentavimą ir didėjančią skaičių departamentų, tarnybų ir agentūrų, priimančių nemažoritarinius sprendimus, kaip tik D–D procesų koegzistencijos prasmingumu. Tas pats pasakytina apie valstybės tarnybą. Moderniai biurokratijai – kone šimtai metų, ir jau galima teigti, kad jos funkcionalumas menksta vienodai sparčiai, kai įsivyrėja arba demokratizacijos tendencija, arba dedemokratizacijos tendencija. Jeigu vis dažniau pažymima, kad politinis valdymas

²⁴ Beyme von, K. *Von der Postdemokratie zur Neodemokratie (From Post-Democracy to Neo-Democracy)*. Wiesbaden: Springer, 2013; Beyme von, K. *Rechtspopulismus. Ein Element der Neodemokratie? (Rightwing Populism. An Element of Neodemocracy)*. Wiesbaden: Springer, 2018.

dedemokratizuojasi, tampa ne politinis, o technokratinis, piliečių reikalavimai dažniausiai apibūdinami daugiareikšmiškai: kartais pažymima, kad piliečių reikalavimai išlieka demokratiški, o kartais teigiama, kad piliečių reikalavimai dedemokratizuojasi, ypač klimato kaitos ir migracijos intensyvėjimo bei daugiakultūriškumo susikompromitavimo sąlygomis.

Galima prielaida: D–D procesai susaistyti sudėtingų ir prieštaringų saitų – iš dalies vienas kitą ne tik riboja, bet ir skatina. Demokratizacija ne tik riboja dedemokratizacijos autokratinės-diktatoriškas slinktis, bet būna palanki dedemokratizacijos atvejams dėl tobulesnio politinio valdymo. Dedemokratizacija riboja demokratiją apsaugodama ją nuo savo galimybių ribų nepaisymo ir žlugimo, taip pat skatina demokratizaciją, kaip gausnesnių politinės tvarkos agentų kūrybą. Nauja D–D procesų kombinacija turi įtakos ir autokratijų raidai, nemanant, kad, esant Lotynų Amerikos ir postkomunistinių Vidurio Rytų Europos šalių patirtims, būtų siekiama įtvirtinti demokratiją „iš viršaus“ arba „iš šalies“. Iš pat pradžių pažymėkime, kad D–D procesų persipynimas yra tik vienas iš šių procesų ryšio atvejų.

Savo samprotavimus apie D–D procesus kildinu iš Ch. Tilly koncepcijos ir analizės atvejų²⁵. Privalu pažymėti, kad Ch. Tilly, pirma, D–D procesus perskiria, nurodo į jų priešpriešinį vyksmą, kai D–D palaikoma asimetriškai, vadinasi, viena kitą ne tik trikdo, bet tiesiog naikina; D–D perskiriamos ne tik atskiroje šalyje, bet ir pasauliniu mastu – demokratizaciją priskiriant demokratijoms, o dedemokratizaciją – autokratijoms. Tiesa, Ch. Tilly pastebi, kad tai greičiausiai yra idealus teorinis modelis, o praktikos rutuliojasi „permainingomis trajektorijomis“. Antra, D–D procesus Ch. Tilly apibūdina tyrinėdamas ryšį tarp valstybės ir piliečių, „matuodamas“ ryšio platumą (aprėptį), ryšio agentų lygiateisiškumą, jų vieno nuo kito apgintumą ir įsipareigojimo svarstyti viešuosius reikalus abipusiškumą. Svarbu pažymėti, kad, anot Ch. Tilly, dedemokratizacija yra „greita“ – jai pakanka, kad valdantieji atsisakytų viešųjų svarstymų, o demokratizacija yra lėtesnis procesas – jai reikia visuomenės sluoksnių pritarimo. Ch. Tilly ypatingą reikšmę suteikia valstybės ir visuomenės problemų viešam svarstymui. Demokratizacija reiškia, kad valstybės ir visuomenės problemų svarstymai yra platūs, laisvi, lygiateisiai ir abipusiai įpareigojantys, dedemokratizacija – valstybės ir visuomenės problemų svarstymai yra riboti (ribojami): nei platūs, nei laisvi, nei lygiateisiai, nei abipusiai įpareigojantys. Anot Ch. Tilly, demokratijai graso auganti esminė nelygybė, kai privilegijuotų grupių nariai atsisako dalyvauti demokratiniuose susitarimuose; užmezga sau palankius privačius ryšius su valstybės atstovais; vengia politinių įsipareigojimų; tiesiogiai kišasi į valstybinį išteklių paskirstymą; savo įtaką valstybinei valdžiai panaudoja savo naudai santykiuose su nevalstybiniais susivienijimais; savo įtaką valstybinei valdžiai panaudoja siekdami savo naudai pasitelkti priklausomas grupes arba jas pašalinti ir taip paskatinti valdančiuosius atsisakyti plačių, laisvų, lygiateisių ir abipusiškai įpareigojančių viešųjų svarstymų. Nesusitelkdami tik į Ch. Tilly D–D procesų apibūdinimą, nurodykime, kad dedemokratizaciją taip pat reiškia ekspertų sambūrių, lobistų grupių, žiniasklaidos ir jos komuniuojamų stiprių politinių lyderių lemiamą įtaką politinei darbotvarkei. Negalima nematyti demokratijoje stiprinamos policinės teisėsaugos ir apsiginklavimo, visuotinio valstybinio ir privataus saugumo aparato didėjimo.

Sutikdamas su dauguma Ch. Tilly koncepcijos teiginių, siūlau modeliuoti D–D procesų vienalaikiškumo, vienakryptiškumo ir vienamatiškumo atvejus ir taip papildyti D–D ryšio teoretizavimo priegū gretą. D–D procesų persipynimo teoretizavimas neturi būti aiškinamas kaip pastanga sukurti kitą „istorijos pabaigą“; tai – pastanga atkreipti didesnę dėmesį į realiai vykstantį procesą, aiškintis jo priežastis, tikslingumą-laukiamumą ir modeliuoti perspektyvas. Tokio tikslingumo-laukiamumo atvejai, kuriuos šiame tyrime daugiau ar mažiau analizuojame, yra tokie: demokratijos išlikimas absenteizmo metu; politinių sprendimų spartesnis priėmimas, kai graso „demokratijos deficitas“; „miniliaudžių“ (R. Dahlio terminas) telkimas atskiroms viešosioms problemoms spręsti; didesnis valstybės reikalavimų individams atitikimas jos šiems individams suteikiamoms laisvės ir lygybės galimybėms; politinės lyderystės personalizavimas, kai politinės partijos tampa nepopuliarios.

²⁵ Tilly, Ch. *Democracy*, p. 23–24, 224.

Politikos mokslas daugiausia dėmesio skiria D–D procesams kaip prasilenkiantiems laike, priešpriešiniams ir vienas kitą neigiantiems; geriausi atveju nurodoma į atvirkščiai proporcingą ryšį. Nauja prieiga, pirma, neigia dichotominį mąstymą, anot kurio vienu ir tuo pačiu metu, viena ir ta pačia kryptimi, su vienu ir tuo pačiu tikslu D–D procesai vykti negali; antra, neteigia D–D procesų paralelumo. Tačiau klausimas apie D–D procesų „susitikimo vietą“ išlieka. Jo nepanaikina nė mūsų tyrimo tikslo priminimas – demokratijos išgyvenimo analizė. Svarbu neapsiriboti „išmintingu“ atsakymu – susiklosto hibridinė tvarka, kuriai būdinga mažiau ir demokratijos, ir autokratijos. Labai magą pasakyti, kad pasilikame demokratijos „teritorijoje“, bet praktiškai „susitikimo vieta“ priklauso nuo to, kokioje – kilimo ar smukimo fazėje klostosi konkretūs D–D procesai.

D–D procesų persipynimo teoretizavimas aktualus vykstant demokratinės daugumos nunykimo ir pastangų „minimizuoti daugumą“, kai daugumai nustatyti pakanka (?) net mažiau nė pusės teisę balsuoti turinčių rinkėjų dalyvavimo²⁶. Ką reiškia demokratinės daugumos minimizavimas D–D atžvilgiu? Pirmoji reakcija – dedemokratizaciją ir autokratizaciją. Atidesnis žvilgsnis paskatina mintį apie galimą „tarpinę stotelę“ – anokratiją. Tokiu atveju galima tikėtis, kad demokratizacijos procesų sulėtėjimas tiesiogiai nereiškia autokratizacijos. Beje, tą patį galėtume pasakyti apie autokratijų demokratizaciją, nesitikėdami jų tiesioginio virsmo demokratijomis. Juk teokratinio Irano buvusiam prezidentui H. Rouhani pavadinus dialogą, pakantumą ir demokratiją „tikru vaistu“ nuo terorizmo, ksenofobijos ir prievartos²⁷, mes nemanome, kad tai ženklas apie demokratizacijos bent paritetinį vaidmenį Irano raidoje.

Analizuojant D–D procesų ryšio problemas, negalima nepastebėti skirties tarp procedūrinės ir substancinės demokratijos. Negalime sutikti, kad demokratija yra tik valdančiųjų nustatymo metodas, o demokratija, kaip bendro gėrio vertybių sklaidos politinis instrumentas, nėra politinio valdymo atributas. Egzistuoja prieštaravimas tarp menko demokratijos institutų rėmimo ir didelio palankumo demokratijos vertybėms²⁸. Substancinė demokratija reiškia tikėjimą demokratija; šiuo požiūriu demokratiškas veikėjas yra svarbesnis už demokratines struktūras ir procedūras. Demokratijos bus tuo daugiau, kuo daugiau žmonių apie ją galvos pozityviai. Nepamirškime demokratijos emancipacinės prigimties. „Demokratija yra sistema, kurioje tie, kurie dėl susiklosčiusių susitarimų atsiduria ne tokioje palankioje padėtyje, turi iniciatyvą ir išteklius nurodyti į tokios padėties trūkumus, parodyti, kad tiesa apie jų padėtį nutylima, ir bandyti pakeisti šią padėtį.“²⁹ Drauge yra žmonių, galvojančių apie demokratiją kaip apie nereikalingą dalyką. Demokratija tikrai negali egzistuoti, jeigu žmonėms jos nereikia. Demokratija jautri procedūrinės ir substancinės dimensijų jungties stygiui. Maksimalistai politinę demokratiją sieja su substancine demokratija. Substancinė demokratija reiškia ne tik demokratijos vertybių vyravimą piliečių vertybių kodekse, bet ir tokią piliečių savitvardą, kai bet kuris iš jų, tapęs valdančiuoju, nuo demokratijos vertybių nenusisuka. Yra vertybių ir idealų, kurie aukščiau už procedūrinės demokratijos metodus: socialinis teisingumas, valdžios padorumas, ekologinis saugumas, laimingas gyvenimas. Esant substancinės demokratijos stygiui, apsiribojama procedūrinės demokratijos kriterijais ir taip teigiamas demokratijos vyravimas.

D–D procesai demokratijose tam tikrose situacijose (o tokių situacijų gausėja) reiškiasi vienu ir tuo pačiu metu, o jų tikslas tas pats – palaikyti politinę tarką, tobulinti politinį valdymą. Šia prasme

²⁶ Laurėnas, V. *Spartėjančios visuomenės politinis režimas: Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, p. 183–211.

²⁷ „Euronews“ žinios, 2018 m. rugsėjo 24 d.

²⁸ Blühdorn, I. *Simulative Demokratie. Neue Politik nach der postdemokratische Wende*. Berlin: Suhrkamp, 2013.

Tokia išvada yra perdėm vakarietiška. Nors azijietiškos demokratijos įkūnija rytietiškos ir vakarietiškos pasaulėjautos sintezę, individas jose santykinai laisvas, bet atitinkamos rytietiškos etinės, taip pat religinės normos palieka gilų pėdsaką (kad ir vienos dominuojančios politinės partijos forma) ir perskiria procedūrinę ir substancinę demokratijos dimensijas didesnio palankumo procedūrinei demokratijai kryptimi. Azijietiškos demokratijos valstybė siekia išvengti dabarties pasaulyje dažnų pokyčių socialinių kaštų, bet nevaržo ekonominės konkurencijos ir visokeriopa skatina darbo vietų kūrimą. Valstybė reikalauja iš piliečio tiek, kiek pati jam pasitarnauja. Liberali demokratija ne Vakarų pasaulyje yra arba išimtis (Indija), arba daugiau išorinių aplinkybių spaudimo rezultatas (Japonija).

²⁹ Shapiro, I. *The Moral Foundations of Politics*. New Haven, London: Yale University Press. 2003, p. 229.

D–D procesai yra vienamačiai; ir demokratizacija, ir dedemokratizacija pasitelkiama kaip reikšmingi politinės tvarkos palaikymo veiksniai. Pavyzdys – jau minėtų nemažoritarinių sprendimų daugėjimas. Taip, mažiau demokratijos tam tikrose situacijose gali reikšti demokratijos išlikimą. Demokratijos ribų peržengimo grėsmė demokratijai yra didesnė nei „mažiau demokratijos“. Vienas iš stiprios demokratinės valstybės požymių yra ne tik atvirumas viešiesiems svarstymams, bet ir sugebėjimas tam tikrose situacijose pasielgti „nedemokratiškai“ priimant nepopuliarius sprendimus, įtikinėjant visuomenę jų perspektyvumu.

Pagal D–D procesų santykį (proporciją) galima išskirti tris pagrindines šalių grupes: (1) šalis, kuriose vyrauja demokratizacijos procesai (Vakarų Europa, dalis VRE ir visas anglosaksų pasaulis); (2) šalis, kuriose stebima tam tikra D–D procesų pusiausvyrą (dalis VRE, didžioji dalis Lotynų Amerikos šalių ir viena kita Azijos bei Afrikos šalis); (3) šalis, kuriose vyrauja dedemokratizacijos procesai (likusios pasaulio šalys). D–D persipynimo teoretizavimui „nepalankiausia“ aplinka yra trečioje šalių grupėje. Bet ir jose, nelygu šaliai, bent hipotetiškai galima taikyti mūsų pasirinktą D–D procesų vienalaikiškumo, vienakryptiškumo ir vienamatiškumo prieigą. Autokratiniam valstybės valdymui neužleidžiant pozicijų, pavyzdžiui, Kinijoje, Egipte ar Baltarusijoje, negalima nematyti pavienių, nors ir labai menkų, vis dėlto demokratizacijos požymių jų visuomenėse. Joks autokratas dabar neturi absoliučios valdžios; jo valdžia priklauso nuo būtinumo remtis ar taikstytis su kai kuriomis grupėmis, tam tikra visuomenės dalimi, nebūtinai giminytės ryšiais susijusia su valstybės aparatu. Autokratijos turi dalies visuomenės palaikymą.

D–D persipynimo teorinė prieiga padeda geriau išvelgti politinės tvarkos klostymosi peripetijas ne tik postkomunistinėse Lenkijoje, Vengrijoje, Slovakijoje, Vakarų Balkanų šalyse, bet ir JAV, taip pat Vakarų Europos šalyse. Kai postkomunistinės šalys pavadinamos neliberaliomis demokratijomis, suvereniomis demokratijomis ar rinkiminėmis diktatūromis, reakcija būna nuosaiki. Tokiose šalyse linkstama akcentuoti demokratiją, aukojant liberalizmą, nutylint, kad be konstitucinio liberalizmo galima tapti anokratija, jei ne autokratija. Bet kai Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos šalys pavadinamos *nedemokratiniais liberaliais režimais*, susimąstoma su didesniu intensyvumu³⁰.

Ieškodami D–D procesų vienalaikiškumo, vienakryptiškumo, ypač vienamatiškumo teorinio modelio pagrindimo, išskirtų visų trijų šalių grupių atžvilgiu formuluojame tą patį klausimą – ar D–D procesų tikslingo persipynimo atvejai reiškia, kad šios valstybės bus valdomos geriau?

6. Geriausia, kai valdo visuomenės kontroliuojami politikai profesionalai

Taip, geriausia, kai valdo tikri profesionalūs politikai, o ne tariami politiniai elitai, t. y. atsitiktiniai politikos pakeleiviai. Dar geriau, kai politinių elitų lyderiai yra valstybininkai. Tikra problema tampa tai, kad net JAV prezidentu 2016 m. buvo išrinktas asmuo, neturėjęs jokios valstybės valdymo patirties. Lietuvos Respublikos Prezidentu 2019 m. taip pat išrinktas tokios patirties neturėjęs asmuo. Jau nekalbant apie tai, kiek būna kandidatų į valstybės vadovus, neturinčių jokios valstybės valdymo patirties. Terminas *valstybininkas* nurodo išskirtines profesines ir etines savybes, apibūdina ne tik kovos dėl valdžios, bet ir viešųjų problemų sprendimo kompetencijas. Valstybininko veikimas atpažįstamas iš jo susitelkimo į valstybės ir jos piliečių gerovę. Svarbiausia, kas būdinga valstybininkams, tai jų gebėjimai susieti valstybę ir visuomenę per nacionalinių interesų prizmę, atskirti juos nuo įvairaus pobūdžio daugybės dalinių interesų³¹.

³⁰ Mounk, Y. *The People vs. Democracy: Why our Freedom is in Danger & How to Save It*. Harvard University Press, 2018.

³¹ Valstybininko termino vartojimas Lietuvoje tapo savotišku paradoksu. 2006–2008 m. kelios dešimtys buvusių politikų, valstybės tarnautojų ir mokslininkų pirmiausia konservatorių politinių lyderių buvo pavadinti net „tėvynės išdavikais“ vien todėl, kad savo veikloje nesirinko demokratinio primityvizmo, t. y. nepriskyrė visuomenei įgimto politikos išmanymo, ignoravo partijas ir jų hierarchijas ir pretendavo į meritokratijos statusą. Valstybininkų pasmerkimas Lietuvoje tapo ne tiek reakcija į kiek nors reikšmingesnę grupę, kiek reakcija į pačią idėją – deblokuoti partinių elitų pastangas neleisti formuotis profesionalių karjeros politikų ir valstybės tarnautojų grupei, nes šie neišvengiamai demaskuoja partinių elitų ribotus gebėjimus valdyti valstybę, jų „ryšio su visuomene“ demagogiją. Partiniai elitai negalėjo to pakęsti. Tada ir žiniasklaida užsipuolė potencialius valstybininkus lyg sąmokslininkus. 2023 m. gruodį iš Prezidentūros vėl bandyta bauginti „valstybininkų klanu“. O dabar TS-LKD partijos Seimo 2024 m. rinkimų programoje didelis dėmesys skiriamas būtent valstybininkų būtinybei siekiant geresnio valstybės valdymo.

Politinių elitų valdymas priimtinas esant bent dviem sąlygoms: a) politiniai eliti konkuruoja demokratiškų rinkimų būdu; b) visuomenė kontroliuoja politinius elitus ir tarprinkiminius laikotarpius. Geras politinis valdymas išgaunamas, be kita ko, mažinant skirtumą tarp politinių elitų ir visuomenės sampratų apie politikos efektyvumą, ypač naudingumą. Anot R. Dahlio, kokybiškesnės politikos siekiai yra sietini su atotrūkiu tarp politinių elitų ir tautos susiaurinimu, bet šio susiaurinimo R. Dahlis vienareikšmiškai nesieja su dalyvavimo plėtra, nes sudėtingos viešosios problemos sukuria poreikį mobilizuoti specializuotą žinojimą joms spręsti³². R. Dahlis lygiagrečiai su demokratijai būtinos daugumos klausimais analizuoja politikos profesionalizacijos ir „miniliaudies“ funkcijų jungtį, vadindamas ją priešiškos režimu.

Demokratijos išgyvenimo tyrimas vienu ar kitu aspektu neišvengiamai atsiremia ne tik į politikos profesionalizacijos, bet ir į politikos personalizavimo bei „tvirtos rankos“ arba dažniausiai autokratiškai nusiteikusių lyderių iškilimo problematiką. Iš pradžių pažymėkime, kad „tvirta ranka“ demokratijos analizės kontekste nėra nuoroda tik į dedemokratizaciją ir galiausiai į autoritarizmą. Vykstantis politikos personalizavimas sulaukia visuomenės paramos suasmenintam vadovavimui. Parama suasmenintam vadovavimui yra viena iš reakcijų į politinių partijų kontroliuojamus politinius procesus. Galiausiai politikos suasmeninimas yra palankus politikos „persikraustymui“ į medijas. Bet svarbiausia – demokratijai neišsprendžiant daugybės socialinių, ekonominių ir kt. problemų, pradedant „springti“ politiniu pliuralizmu – nesuformuojamos stabilios vyriausybės, visuomenė pradeda viltis „tvirtos rankos“ lyderiais – demokratiškuose rinkimuose išrenkamas lyderis autoritaras.

Pagrindinius lyderio autoritarinio elgesio rodiklius išvardija S. Levitskis ir D. Ziblattas: atmetamas įsipareigojimas laikytis demokratiškų žaidimo taisyklių arba jų laikomasi tik paviršutiniškai; politinių priešininkų teisėtumo nepripažinimas; pakantumas smurto skatinimui; pasirengimas apriboti priešininkų, įskaitant žiniasklaidą, pilietines teises³³. Lyderis autokratas patraukia į savo pusę teisėjus, prokurus, policijos vadovus, apskritai, teisėsaugą, kontroliuoja specialiąsias tarnybas (saugumo, žvalgybos ir pan.), tramdo arba eliminuoja opoziciją, reformuoja konstituciją, rinkimų sistemą ir kt. institucijas; labai dažnai tai vyksta nacionalinio saugumo ar kitų panašių krizių metu³⁴. O visuomenė mano gyvenanti demokratijos sąlygomis. S. Levitskis ir D. Ziblattas teigia, kad būtent išrinkti vadovai sugriovė demokratijos institucijas Venesueloje, Gruzijoje, Vengrijoje, Nikaragvoje, Peru, Filipinuose, Lenkijoje, Rusijoje, Šri Lankoje, Turkijoje, Ukrainoje³⁵.

Sykiu nereikėtų per daug sugrėsminti demokratijų atskirų politinių lyderių autoritariškumo. Prisiminkime J. Habermasą, 20 a. 8–9 dešimtmečiuose formavusį itin kritinį požiūrį į politinės demokratijos virsmą autoritariniu režimu ir technokratinės-nepolitinės valstybės kūrimąsi ir dėmesį sutelkusį į tai, kaip demokratinė mažuma gali išsigimti ne dėl asmeninių valdančiosios demokratinės mažumos savybių, o dėl to, kad demokratinės procedūros ir vertybės trikdo politinio valdymo racionalizavimą³⁶. Toks požiūris rimtai papildo demokratijos ribų klausimo svarstymą.

7. Viena lietuviška, ir ne tik, demokratijos išgyvenimo sąlyga

Z. Norkus, išdėstydamas naujos pozityvios restauracijos teorijos metmenis, priverčia naujai susimąstyti apie demokratijos įsigalėjimą postkomunizmą patyrusiose šalyse³⁷. Dviejų ar keturių reversų – kai

³² Dahl, R. *Demokratija ir jos kritikai*, p. 448, 449.

³³ Levitsky, S.; Ziblatt, D. *Kaip miršta demokratijos*, p. 33.

³⁴ *Ibidem*, p. 34–35.

³⁵ *Ibidem*, p. 13.

³⁶ Habermas, J. *New Social Movements. Telos. Critical Theory of the Contemporary*. 1981, Vol. 49, p. 33–37. Prieiga: <http://journal.telospress.com/content/1981/49/33.full.pdf+html>.

³⁷ Norkus, Z. *The Great Restoration: Post-Communist Transformations from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Restorations*. Leiden: Brill. 2023a. <https://doi.org/10.1163/9789004683327>; Norkus, Z. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries. A Restorations Approach in Comparative Historical Sociology*. Cham: Springer. 2023b. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-39496-6>.

valdžia du ar keturis kartus perduodama demokratiškai – kriterijus dabar neatrodo toks patikimas teigiant apie demokratijos negrižtamumą.

Z. Norkus diskutuoja su pagrindiniais R. Kanno, vieno žinomiausių restauracijų tyrinėtojų, teorijos teiginiais ir naujos restauracijos teorijos taikymo viena iš išvadų yra tokia: jeigu, pagal R. Kanną, iki 2060–2070 m. Lietuvoje pavyktų išvengti naujos endogeninės ar egzogeninės revoliucijos, būtų galima teigti, kad 1990 m. nepriklausomybės, kapitalizmo ir demokratijos atkūrimas buvo sėkmingas; tai, pagal Z. Norkų, toks negrižtamumo periodas Lietuvoje yra trumpesnis – iki 2040 (2039–2040) m.³⁸ R. Kannas manė, kad sėkminga restauracija neįmanoma: 1) jeigu pradinė sistema (A) truko trumpiau nei 35–40 metų (viena žmonių karta); 2) jeigu tarpinė sistema (B) truko ilgiau nei 35–40 metų. Pagal Z. Norkaus formuluojamą restauravimo tvermės sėkmės kriterijų „atkurta socialinė sistema (C) yra visiškai tvermiškai sėkminga, jei ji išlieka ilgiau nei pradinė socialinė sistema A ir tarpinė socialinė sistema B. Jei atkurta sistema išsilaikė ilgiau tik nei originali A sistema ar tarpinė sistema B, tik iš dalies tvermiškai sėkminga“³⁹. Pagal šį kriterijų Baltijos šalys jau įrodė, anot Z. Norkaus, savo dalinę sėkmę, nes jos ištvėrė ilgiau (apie 33 metus) nei jų pirminė nepriklausomybė (1918–1940 m., 22 metai). Tačiau visiško jų tvarumo išbandymas tęsis būtent iki 2040 m., kai jos bus pragyvenusios ilgiau nei visą užsienio okupacijų laikotarpį (1940–1990 m.).

Tad toks vienas argumentas istoriškai nekantriems demokratams.

8. Demokratinė savitvarda vs demokratijos alternatyvos

Visgi demokratijos alternatyvų yra. Galima išskirti du demokratijų alternatyvų tipus. Pirmas tipas susijęs su raida tų valstybių ir visuomenių, kurios dar nėra patyrusios demokratinio valdymo, arba tų valstybių, kuriose demokratija dar neįsitvirtinusi. Antras tipas susijęs su įsigalėjusių demokratijų visuomenių pasitikėjimo demokratinio valdymu praradimu ekstremaliose situacijose.

Demokratijos alternatyvų svarstymas yra greičiau apibūdinimas raidos tų valstybių, kurios dar nėra patyrusios demokratinio valdymo, arba tų valstybių, kuriose demokratija dar neįsitvirtinusi, kad ir pagal Z. Norkaus suformuluotus kriterijus. Gal tik pirmuosius 10–15 postkomunistinės transformacijos metų atrodė, kad R. Dahlio anksčiau nurodyta politinių režimų proporcija keičiasi ir pasaulį užlieja demokratizacijos „trečioji banga“. Kaip žinoma, ji gerokai atslūgo jau 21 a. pirmojo dešimtmečio antroje pusėje, ypač išaugus iššūkiams jau įsigalėjusiose demokratijose. Sykiu sumažėjo šios „bangos“ paskatintų liberalios demokratijos universalumo iliuzijų. Jeigu liberali demokratija ir yra geriausia politinio valdymo forma, tai tik žmonėms, kurių vertybių kodeksas aprėpia ir demokratines, ir liberalias vertybes. Turėtų įvykti tektoninio pobūdžio lūžis, kad, pavyzdžiui, arabų šalys taptų liberaliomis demokratijomis. O ir ne tik ortodoksų Rusija greičiau subyrės į kelias valstybes, nei taps liberalia demokratija. Musulmoniškos Turkijos atvejis parodo, kiek netoli gali pažengti apskritai demokratija jai nepalankioje aplinkoje.

Pereidami prie antrojo demokratijos alternatyvų tipo iš karto klausime, ar gali modernios visuomenės norėti ir galiausiai tapti palankios nedemokratiniais politiniams režimams savo šalyse net ir ekstremaliose situacijose? Atsakymas nebūtų vienareikšmis. Dar kartą pasiremkiame R. Dahliu: „[t]am tikromis sąlygomis daugumos valdžia gali būti taip susilpninta, kad mes pagrįstai galime teikti pirmenybę alternatyvai („mažumos valdžiai“ – V. L.). <...> Bet jei tam tikromis aplinkybėmis „mažumos valdžia“ geresnė už daugumos valdžią, mes negalime sakyti, kad daugumos valdžios principas yra visada geriausias, ar ne?“⁴⁰ Tai, ką R. Dahlis pavadino kontrolės režimu, dabar dažnai būdinga hibridiniais vadinamiems politiniams režimams, taip pat iš dalies ir defektyviomis vadinamoms demokratijoms. Hibridiniai politiniai režimai – faktiškai ne demokratijos, bet ir ne autokratijos. Greičiausiai hibridiniai režimai yra

³⁸ Norkus, Z. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries*, 2023b, p. 7, 264.

³⁹ Ibidem, 2023b, p. 25–26.

⁴⁰ Dahl, R. *Demokratija ir jos kritikai*, p. 199, 200–201.

tas atvejis, kai demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesai, paprastai, vienas kitą kategoriškai neigiantys, pradeda tiesiogine prasme koegzistuoti dėl valstybės ir visuomenės „geresnio valdymo“⁴¹. O gal tai viena iš neodemokratijos formų, jei vis dėlto demokratizacijos procesai išvyratų dedemokratizacijos procesų atžvilgiu? Mūsų pasitelktas EUI demokratijos indeksas hibridiniams politiniams režimams 2018–2023 m. priskyrė nuo 39 iki 34 valstybių. Būtent hibridinių politinių režimų sąskaita pasaulyje per pastaruosius penkerius metus nežymiai padidėjo nedemokratijų skaičius.

Tačiau demokratijos alternatyvos teliks tikėtinos, jeigu nebus prarasta demokratinė savitvarda lokalių ir laikinų, neretai atsitiktinių demokratijos sutrikimų, o ir ilgesnių dedemokratizacijos procesų metu. Demokratinė savitvarda čia apibrėžiama kaip politinių elitų ir piliečių ištikimybė demokratijos principams, net jei pasireiškia dedemokratizacijos iššūkiai. Demokratinė savitvarda juolab aktuali, nes žmonių gyvenimo tam tikros trumpesnės ar ilgesnės tendencijos (demokratija yra vienas iš jų) veikia tol, kol žmonės jų laikosi. Perfrazuojant P. Bourdieu⁴², demokratija išlieka, kol yra ir bus demokratijai palankių žmonių.

Išvados

Demokratijų išlikimo motyvas iškyla teiginių apie demokratijos krizę ar net žlugimo grėsmę kontekste. Sykiu, vadinant šiuos teiginius perdėtai, negalima nematyti iššūkių ir grėsmių demokratijai ar net atskirų demokratijų žlugimo, taip pat ir po tam tikro laiko atsikuriančių demokratijų. Taip pat akivaizdu, kad demokratija demokratijai nelygu – įsitvirtinusios ir atsparios demokratijos, susidūrusios su problemomis, išlieka, o sužlunga tos demokratijos, kurios niekada nebuvo įsitvirtinusios, neretai atsitiktinės, išorinių jėgų inspiruotos.

Be kita ko, perdėm kritišką požiūrį į realiai veikiančias demokratijas dažnai paskatina orientavimasis į teorinį, iš esmės idealų demokratijos modelį. Toks demokratijos modelis, viena vertus, gali paskatinti bauginantį realiai veikiančių demokratijų vertinimą, antra vertus, tam tikra prasme prisideda prie tikėjimo, kad demokratija pajėgi duoti daugiau, negu ji gali.

O mes formuluokime pirmąją išvadą, kad demokratija turi savo galimybių ribas. O tai, kas dažniausiai vadinama demokratijos atsitraukimu, krize ar net žlugimu, yra demokratijos sustojimas prie savo pačios kuriamų ribų-prieštaravimų, taip pat ir savo liberaliojo komponento ribojimas. Demokratijos veikmei būtinos institucijos ne tik ne be vidinių prieštaravimų, bet ir tarpusavyje nuolat derintinos. Būtina matyti, kad demokratijos patiria ne tik nuo jų nepriklausančius iššūkius, bet ir pačios jų susikuria. Apibendrinat galima išskirti dvi tokių iššūkių grupes. Istorinis nekantrumas arba jaunų ir dar neatsparių demokratijų bandymai elgtis taip, kaip elgiasi įsigalėjusios ir atsparios demokratijos. Taip pat istorinis užsispyrimas – tik liberali demokratija ir nieko daugiau verta, kai net demokratijos eksportas pateisinamas.

Antroji išvada yra iš dviejų dalių. Demokratijos išlieka ar net atsikuria po žlugimo pirmiausia todėl, kad net jas kritikuodami dėl neišspręstų problemų gyventojai, ypač vertinantys demokratijos puoselėjamas žmogaus teises ir laisves bei galimybes kuo daugiau patiems dalyvauti savo gyvenimo, taip pat ir politinėje kūryboje, išlieka demokratinio valstybės valdymo šalininkais, o politiniams elitams demokratija yra saugus valdymo būdas.

Trečioji išvada. Demokratijos išlieka ne tik dėl paminėtų aplinkybių, bet ir todėl, kad transformuojasi; kaip ir viskas šiame perdėm kūrybiškame (perkuriančiame) pasaulyje, demokratija negali nesikeisti. Demokratijos, spręsdamos savo problemas, transformuojasi, įgauna postdemokratijos ir neodemokratijos formas, be kita ko, išmokdamos veikti neprarasdamos savo esmės esant nekonvencinio protesto

⁴¹ Plačiau Laurėnas, V. *Spartėjančios visuomenės politinis režimas: Lietuvos politinės sociologijos studija*, p. 28–36.

⁴² Anot P. Bourdieu, socialinis dėsningumas „yra tol, kol jam leidžiama veikti, t. y. kol tie, kuriems jis naudingas (kartais jiems to nežinant), užima poziciją, įamžinančią jo veikimo sąlygas...“ (Bourdieu, P.; Wacquant, L. J. D. *Išvadas į refleksyviąją sociologiją* Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 247).

protrūkiams – radikaliai reakcijai į demokratijos neišspręstas problemas, veikti su demokratijos aplinkoje iškilusiais autoritariškai nusiteikusiais politiniais lyderiais ir radikaliomis politinėmis jėgomis, netgi laiminčiomis demokratinuose rinkimuose. O dalinį nepasitikėjimą demokratijas valdančiomis nuosai-kiosiomis politinėmis partijomis galima vertinti ir kaip visuomenės kontrolės formą siunčiant signalą apie valstybės valdymo ir visuomenės viešųjų reikalų tvarkymo spragas. Savotiškas „užburtas ratas“ – kuo daugiau pasiekia, kuo liberalesnė demokratija, tuo daugiau iššūkių, ypač vidinių, patiria.

Ketvirtoji išvada. Net jei demokratijai anksčiau ar vėliau lemta neišspręsti jos pačios vidinių priešta-ravimų, tai dar nereiškia, kad demokratiją neišvengiamai pakeis autoritarinis režimas. Demokratizacijos tendencijos gali išlikti naujoje politinio valstybės valdymo formoje – hibridiniuose politiniuose režimuose, kurie pasižymėtų ne demokratizacijos ir dedemokratizacijos viena kitos neigimu ir galiausiai vienos iš jų vienareikšmišku įsigalėjimu, o demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų vienalaikiškumo, vienakryptiškumo ir vienamatiškumo siekais, matuojamais tais pačiais tobulesnio politinio valstybės valdymo indikatoriais.

Kadangi šios išvados suformuluotos dviejų vyraujančių demokratijos tyrimų paradigmu sandūroje – demokratijos kaip iš esmės geriausios politinės valstybės formos, bet praktikoje dar visiškai neišskleidusios savo privalumų, ir demokratijos krizės, grasančios demokratijos virsmu iš esmės nedemokratinu režimu, – todėl reikalingi nuoseklesni demokratijų išgyvenimo moksliniai tyrimai.

Literatūra

- Beyme von, Klaus. *Von der Postdemokratie zur Neodemokratie (From Post-Democracy to Neo-Democracy)*. Wiesbaden: Springer, 2013.
- Beyme von, Klaus. *Rechtspopulismus. Ein Element der Neodemokratie? (Rightwing Populism. An Element of Neodemocracy)*. Wiesbaden: Springer, 2018.
- Bourdieu, Pierre. *Sociologija politiki*. Moskva: Socio-Logos, 1993.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Lois J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Blühdorn, Ingolfur. *Simulative Demokratie. Neue Politik nach der postdemokratische Wende*. Berlin: Suhrkamp, 2013.
- Carothers, Thomas. Is Democracy the Problem? *American Interest*, January 16, 2019. Prieiga: <https://carnegieendowment.org/2019/01/16/is-democracy-problem-pub-78137>.
- Castells, Manuel. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra*. II tomas. Tapatumo galia. Kaunas: poligrafija ir informatika, 2006.
- Crouch, Colin. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press, 2004.
- Dahl, Robert. *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Amžius, 1994.
- Habermas, Jurgen. New Social Movements. *Telos. Critical Theory of the Contemporary*. 1981, Vol. 49, p. 33–37. Prieiga <http://journal.telospress.com/content/1981/49/33.full.pdf+html>
- Laurėnas Vaidutis. *Spartėjančios visuomenės politinis režimas: Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.
- Laurėnas, Vaidutis. Kuri postdemokratija? In: *Gerovė ir saugumas XXI amžiuje: postdemokratijos kontekstai / Welfare and Security in 21st Century: Contexts of the Post-democracy*. Mokslo darbų rinktinė. Sudarytojai S. Šiliauskas, K. Šerpetis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018, p. 13–80.
- Levitsky, Steven; Ziblatt, Daniel. *Kaip miršta demokratijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2019.
- Merkel, Wolfgang. Is there a crisis of democracy? Can we answer the question? Pranešimas konferencijoje *Annual Meeting of the American Political Science Association*, 2013 m. rugpjūčio 29 – rugsėjo 1 d. Prieiga: https://www.researchgate.net/publication/269906448_Is_there_a_crisis_of_democracy_Can_we_answer_the_questin.
- Merkel, Wolfgang. Is There a Crisis of Democracy? *Democratic Theory*. Vol.1, Issue 2, Winter 2014, p. 17–18. Prieiga: https://projects.iq.harvard.edu/files/mobilized_contention/files/democratic_theory_merkel_2014.pdf.

- Merkel, Wolfgang; Lührmann, Anna. Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges. *Democratization*, 2021, Vol. 28, Issue 5, p. 869–884; *Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges*, eds. A. Lührmann, W. Merkel. London, New York: Routledge, 2023.
- Merkel, Wolfgang (ed.). *Demokratie und Krise: Zum schwierigen Verhältnis von Theorie und Empirie*. Wiesbaden: Springer, 2015.
- Mouk, Yascha. *The People vs. Democracy: Why our Freedom is in Danger & How to Save It*. Harvard University Press, 2018.
- Mullis, Daniel. Das Ende der Postdemokratie, den Pessimismus überwinden. *PROKLA*. Verlag Westfälisches Dampfboot, Heft 188, 47. Jg. 2017, Nr. 3, 487–493. Prieiga: <https://www.prokla.de/index.php/PROKLA/article/view/74/61>
- Norkus, Zenonas. *The Great Restoration: Post-Communist Transformations from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Restorations*. Leiden: Brill. 2023a. <https://doi.org/10.1163/9789004683327>.
- Norkus, Zenonas. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries. A Restorations Approach in Comparative Historical Sociology*. Cham: Springer. 2023b. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-39496-6>.
- Rancière, Jaques. *Das Unvernehmen. Politik und Philosophie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2002, p. 35, 112.
- Shapiro, Ian. *The Moral Foundations of Politics*. New Haven, London: Yale University Press, 2003.
- Šerpetis, Kęstutis. Simuliacija kaip aukščiausia postdemokratijos stadija. *Interstudia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 24–46.
- Tilly, Charly. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.